Victor SIBIANU

Colegiul Naţional "Mihai Viteazul", Sfântu Gheorghe
"Mihai Viteazul" National College, Saint George City

Maghiari transilvăneni în cercetarea romanităţii

Transylvanian Hungarians researchers of Roman Era

The Hungarians specialists had a n important contribution in research of Roman and Post-Roman Era from Transylvania. The first antiques colection, archeological repertoires and the first systematic archeological research about Roman Era in Transylvania were made by them. In this article are presented the contributions of the most important researchers: Orbán Balázs, E. Jakab, Kővári László, Vass József, Torma Károly, Téglás Gábor, Király Pál, Ornstein József, Cserni Béla, Finály Gágor, Buday Árpád, Ferenczi Sándor, Roska Márton, Paulovics István, Ferenczi István, Ferenczi Géza, Székely Zoltán, Szilágyi István, Zrinyi András, Benkő Elek, Molnár István.

Keywords: *Hungarians researchers; Archaeological research; Roman Era; Roman province of Dacia; Post-Roman Era; Romanization; Roman population.*

Institution's address: str. Kos Karoly nr. 22, Municipiul Sfântul Gheorghe, jud. Covasna, tel. 40 267 314571
Personal e-mail: *victorsibianu@yahoo.com*

Cercetarea romanităţii reprezintă una din cele mai complexe preocupări din istoria arheologiei româneşti. În istoricul cercetării Daciei Romane în special, dar şi al Moesiei Inferior, suntem puşi în faţa unei bibliografii stufoase răspândită în diverse materiale de specialitate nu numai la noi în ţară, ci şi la Budapesta, Pécs, Viena, Roma etc. O altă dificultate a studierii acestei perioade este şi faptul că o parte însemnată, esenţială a lucrărilor de specialitate, sunt scrise în limba maghiară, ele nefiind traduse în limba română sau într-o limbă de circulaţie internaţională accesibilă specialiştilor. Volumul acestora ne izbăveşte de orice speranţă privind traducerea integrală a lor. Calitatea acestora însă îl scuteşte pe orice pasionat al romanităţii de evitarea, ocolirea lor. În multe cazuri sunt unice ca dovezi, ca informaţii; o parte însemnată din moştenirea Romei este cunoscută prin intermediul şi contribuţia cercetătorilor maghiari. Încercarea noastră nu este numai un omagiu acestor nume; am dori ca prezentarea acestor cercetători şi a bibliografiei să uşureze orientativ studiul romanităţii de la Nord de Dunăre.

Ar trebui, probabil, să începem cu **Szamosközy** sau cu cronicarii maghiari din Evul Mediu. Nu ne vom referi asupra lor, însă documentarea premergătoare perieghezei presupune inevitabil stăpânirea informaţiilor oferite de iluminişti iluştrii, **Benkő József**[1], **Bartalis O.**[2], sau cele din lucrările descriptive din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cea mai importantă fiind, desigur, cea a lui **Orbán Balázs**[3], care amintesc de ruinele romane, unele vizibile la aceea vreme, din majoritaea localităţilor transilvănene. De cele mai multe ori precizările lui Orbán Balázs privind existenţa unor castre, vicusuri, canabe, turnuri de pază, drumuri romane, s-au dovedit a fi exacte, multe descoperiri arheologice din secuime sunt datorate informaţiilor prezente în lucrarea unui om care a străbătut pe jos toată zona secuimii. Lăsând la o parte concluziile cu privire la datare şi origine, de multe ori eronate, demersurile lui O. Balázs se concretizează în adunarea unui bogat material arheologic, în realizarea de planuri şi măsurători, în descrierea elementelor de fortificare, precum şi în depistarea a numeroase aşezări. În consemnările lui menţionează ruine romane în peste 100 de puncte şi aminteşte despre un fost drum roman în 18 locuri. Fără aceste menţionări, încercarea de a reconstitui cât de cât exact traseul drumurilor romane care traversau estul Transilvaniei, s-ar fi realizat mult mai greu. În orice caz, lucrarea lui a constituit o sursă de informaţie deosebit de importantă, mai ales datorită faptului că o bună parte din vestigiile amintite şi descrise în secolul al XIX-lea s-au deteriorat puternic după aceea.

Colecţiile lui **J. Kemény** - mare colecţie la Luncani -, constând din materiale de la Napoca, Potaissa etc. mai târziu cele ale lui **I. Botár** şi **I. Téglás** au îmbogăţit patrimoniul unor muzee importante atât din România cât şi din străinătate.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea sunt realizate şi o serie de monografii ample despre localităţi sau regiuni istorice. Sunt primele monografii ştiinţifice. Îl menţionăm în acest sens pe **E. Jakab** cu cele două lucrări de istorie locală privind Clujul[4] şi Odorheiul Secuiesc[5]. **Kővári László** redactează primul repertoriu al punctelor, vestigiilor arheologice şi al monumentelor istorice din Transilvania acordând o deosebită atenţie obiectivelor romane[6]. Apar şi lucrări de specialitate destinate prin excelenţă stăpânirii romane în Transilvania, cum este cea a lui **Vass József**. Deşi nu spune lucruri noi, sintetizează operativ cunoştinţele deţinute până la momentul respectiv.

În contextul constituirii Arheologiei ca ştiinţă, la sfârşitul secolului al XIX-lea se formează în Transilvania o adevărată şcoală de arheologie. Printre primii specialişti în arheologia romană care au efectuat pentru prima dată săpături sistematice în cele mai importante oraşe romane s-au numărat şi cercetătorii maghiari. Profesionalismul şi dăruirea lor este exemplară.

Torma Károly

Numele lui se leagă de cercetarea limesului nordic al Daciei Romane. În linii mari îl urmează pe cunoscutul J.F. Neigebaur, însă cercetarea limesului reprezintă un pionierat. Apogeul muncii sale (periegheze, săpături de sondaj mai ales, colectarea de vestigii arheologice etc.) se concretizează prin cea mai ştiinţifică şi documentată lucrare despre limesul provinciei Dacia[8], cel puţin până la Paulovics (1944). Precizările topografice exacte privind o serie de castre, aşezări, drumuri şi în primul rând al limesului nordic au fost verificate, în mare parte rămânând valabile. Este primul care realizează un repertoriu privind descoperirile arheologice şi epigrafice din Dacia[9]. Activitatea lui ştiinţifică este completată de articolele de specialitate[10].

Téglás Gábor

Un alt specialist al limesului Daciei este fără îndoială Téglás Gábor, primul şi singurul, până la Paulovics, care s-a ocupat de stabilirea limesului estic. După o amplă cercetare, publică primul studiu cuprinzător asupra limesului estic[11]. Lucrarea accentuează organizarea militară din Dacia, în special rolul castrelor şi al turnurilor de pază menite să apere provincia. Rezultatele cercetării limesului estic sunt completate de articolele de specialitate[12]. Să menţionăm faptul că până în 1940, când echipa de cercetători compusă din C. Daicoviciu, M. Macrea şi Ferenczi Sándor a efectuat o periegheză în cea mai mare parte a limesului estic, zona nu a fost aproape deloc cercetată, cu excepţia săpăturilor de la Angvstia .

O altă preocupare importantă a lui Téglás Gábor este cercetarea mineritului din Dacia, în special exploatarea aurului din Alburnus Maior. Culege şi transportă la muzeul din Cluj materiale din Alburnus Maior, Apulum, Sarmizegetusa şi alte aşezări romane. Lucrarea lui privind mineritul de aur din Dacia este prima încercare de acest gen[13]. Despre mineritul din Dacia se referă şi o serie de articole[14].

Numele cercetătorului se leagă şi de prima istorie scrisă (monografie) a Hunedoarei[15].

Király Pál

Cele două lucrări ale cercetătorului din generaţia aceasta reprezintă noi acumulări în literatura de profil[16]. Pe lângă informaţiile legate de Apulum, contribuţia lui Király Pál este semnificativă privind castrul de la Brâncoveneşti, identificarea drumului roman de pe Valea Mureşului, a vicusului de la Cheţani, stabilirea cu aproximaţie a dimensiunilor castrului de la Eremitu, a castrului şi aşezării civile de la Sighişoara, a castrului de la Sărăţeni şi a existenţei probabile a unui castru la Odorheiu Secuiesc.

Ornstein József

Trebuie să-l menţionăm şi dacă avem în vedere constatarea corectă privind distanţa dintre castre şi linia limesului dacic, unde sunt situate turnurile de pază: 14-15 km., distanţă corespunzătoare marşului de o zi pentru schimbarea pazei[17]. Turnurile de pază descoperite până în prezent, în general, respectă această distanţă faţă de cel mai apropiat castru. Încearcă identificarea topografică a drumurilor din Dacia printr-un studiu[18] bazat în primul rând pe informaţiile oferite de diplomatul italian A. Marsigli (1658-1730) care în urma unor călătorii de informare, în 1726 publică o lucrare bogată în informaţii despre Dacia[19].

Cserni Béla

Cel mai important cercetător al acestei generaţii în opinia noastră este totuşi Cserni Béla, cel care în 1887 organizează Muzeul din Alba Iulia al cărui director a fost o perioadă însemnată. Este prin excelenţă arheologul aşezării Apulum.

Este cunoscut faptul că la Apulum s-au dezvoltat două oraşe: a) unul lângă Mureş, pe actualul cartier Partoş, *municipium Aurelium Apulense,* devenit *colonia Aurelia Apulensis,* care este *colonia Apulum* prin excelenţă, partea cea mai dezvoltată şi importantă a aşezării; b) *municipium Septimium Apulense,* pe locul părţii vechi a oraşului Alba Iulia, devenit *colonia nova Apulensis* în anul 250. Sectorul arheologic de la Apulum este împărţit în trei părţi: a) castrul Legiunii a XIII-a Gemina; b) municipium Apulum; c) colonia Apulum, actualul cartier Partoş. În toate aceste sectoare Cserni a intreprins cercetări complexe. Vom prezenta pe scurt contribuţia lui privind cercetarea acestor sectoare.

Cu ocazia construirii cazarmei pountonierilor, Cserni sesizează existenţa castrului. Mulţimea de cărămizi descoperite cu ştampila Legiunii a XIII-a Gemina elimină orice îndoială cu privire la destinaţia castrului. Castrul nu a fost săpat sistematic nici până în

prezent. De-altfel, după Cserni problema castrului a fost reluată mai serios abia în 1980 de către V. Moga, apoi şi de către alţii în 1986, 1992,1994 şi 1995.

Cea mai intensă cercetare intreprinsă de Cserni se leagă de al doilea sector. În 1888 începe săpăturile sistematice care vor dura 17 cicluri anuale. Sunt primele asemenea săpături ale obiectivelor romane din Dacia. Dezvelește în întregime o grupă de clădiri importante, un întreg cartier central, temple, două băi cu instalații de hypocaust, câteva străzi, cărămizi cu ştampila Legiunii a XIII-a Gemina, sculpturi, reliefuri, inscripţii votive, monede imperiale. Este vorba de două tezaure imperiale descoperite în 1902 şi în 1907. Acesta din urmă pierzându-se în timpul primului război mondial este cunoscut numai datorită lui Cserni cum este şi cazul inscripţiilor distruse în timpul lucrărilor unităţii militare desfăşurate între anii 1886-1892, când s-a distrus o parte din vechiul oraş, publicate în *CIL, III*.

În cursul unor lucrări viticole este localizat cel mai important cimitir aflat între *colonia Apulensis* şi *municipium Apulense,* respectiv castru. Cserni observă şi achiziționează numeroase sarcofage pentru Muzeul din Alba Iulia, altminteri se pierdeau odată pentru totdeauna. Rezultatele săpăturilor sistematice conduse de Cserni din acest sector sunt prezentate prin publicațiile sale de specialitate[20].

În al treilea sector arheologic primele descoperiri masive au avut loc cu prilejul construirii căii ferate între 1866-1867. Cu acest prilej Cserni salvează pentru muzeul din Alba Iulia materialele cele mai valoroase, o parte însemnată a acestora s-au distrus. Între 1911-1913 însă, oprind exploatarea unui teren arabil de 6 ha., efectuează săpături sistematice. A dezvelit în întregime un mare edificiu (55 x 14 m) şi a descoperit peste 1000 de piese îmbogățind considerabil patrimoniul Muzeului din Alba Iulia. Rezultatele cele mai importante ale săpăturilor sunt publicate. Primele săpături sistematice după Cserni s-au efectuat în acest sector abia între 1988-1994 de către trei colective de cercetare.

Împreună cu K. Herepei redactează prima amplă monografie ştiinţifică despre *Alsófehérvármegye* (Alba de Jos)[22].

Finály Gábor

Nu putem încheia prezentarea acestei generații de cercetători maghiari fără să-l menționăm pe topograful Finály Gábor care a realizat prima hartă topografică murală despre Panonia şi Dacia însoțită de o agendă explicativă[23] prin care a contribuit cu noi localizări precise topografice cadastrale ale punctelor arheologice romane.

În perioada interbelică inițiativa cercetării romanității din Transilvania este preluată de cercetători români care au colaborat într-un mod profesionist cu cei maghiari. Eventualele dispute s-au desfăşurat pe un plan profesional. Vom trece în revistă câțiva dintre cei mai de seamă arheologi maghiari care au activat în această perioadă: Buday Árpád, Ferenczi Sándor (Alexandru), Roska Márton.

Buday Árpád

Numele lui se leagă în primul rând de săpăturile de la Porolissum şi de cercetarea limesului Meseş. A fost directorul Muzeului Transilvaniei din Cluj şi al organizației *Erdélyi Múzeum Egylet* (înființat încă din 1859) coordonând întreaga cercetare arheologică din Transilvania. În afara acestor cercetări, lui B. Árpád îi datorăm şi o serie de materiale salvate atât cu prilejul construirii Universității[24] cât şi cu cea a Arhivelor[25] în 1916. Cercetările sale sunt concretizate printr-o lucrare destinată stăpânirii romane din Ardeal[26].

Ferenczi Sándor

Preocupările lui au vizat atât cercetarea aşezărilor dacice cât şi a obiectivelor romane. A fost un activ colaborator al lui C. Daicoviciu, M. Macrea şi alții din generația de cercetători iluştrii care au activat în perioada interbelică şi în primele decenii postbelice. Împreună cu C. Daicoviciu cercetează aşezările dacice din Munții Orăştiei[27], iar în primăvara anului 1940 alături şi de M. Macrea, cei trei efectuează o amplă periegheză în limesul estic al Daciei Romane, reluând cercetarea sistematică a zonei inițiată de Téglás Gábor. Printre săpăturile conduse de Ferenczi Sándor, cea mai importantă privind această zonă, este cea de la Cristeşti (Maroskeresztur)[28] însă nu trebuiesc neglijate nici rezultatele periegheze lor, ale unor săpături de sondaj, din fostul județ Trei Scaune[29].

O altă contribuție însemnată este realizarea unui repertoriu arheologic al regiunii Caşinului (*Kászonszék*)[30].

Roska Márton

Nu a fost un specialist al perioadei romane, ci un preistorician. Însă cercetările lui au vizat şi romanitatea, mai ales în zonele mai puțin cercetate. Consemnăm faptul că, deşi nu avea informații suficiente, a intuit corect apartenența colțului sud-estic al Transilvaniei de Moesia Inferior. Ulterior, Páulovics, specialistul limesului estic, l-a combătut, însă a greşit. Meritul cel mai important al lui Roska Márton este realizarea repertoriului arheologic al Transilvaniei[31].

Paulovics István

Cercetările au continuat chiar şi în timpul războiului. Paulovics, despre care am mai amintit, cercetează limesul estic al Daciei, în vara anului 1942 parcurgând mai mult pe jos întreaga zonă de la Orheiu Bistriței până la Brețcu (Angvstia). Stabileşte hotarele estice ale Daciei Romane pe linia castrelor Orheiu Bistriței-Brâncovenești-Gurghiu-Călugăreni-Sărățeni-Inlăceni-Odorheiu-Secuiesc-Sînpaul-Baraolt-Olteni-Comalău-Chinari-Brețcu. Întreaga această linie a fost străbătută, Paulovics a strâns informații şi materiale, a

efectuat săpături de sondaj. Singurul care l-a însoţit de la Breţcu până la Tg. Mureş a fost tânărul Székély Zoltán. Constatările, concluziile acestei cercetări prevalate de o serioasă documentare sunt prezentate în cunoscuta sa carte[32] care rămâne până la ora actuală cea mai documentată lucrare ştiinţifică despre limesul estic. Unele dintre erorile de apreciere ale lui Paulovics au fost corectate prin noi săpături (de exemplu castrul de la Boroşneul Mare de care Paulovics nu ştia), altele urmând a fi verificate (de exemplu existenţa castrelor de la Odorheiu Secuiesc şi de la Baraolt pe care Paulovics le localizează topografic). De la el încoace zona a fost cercetată doar sporadic, în multe puncte arheologice amintite de Paulovics şi de alţii neefectuându-se nici măcar o săpătură de sondaj.

Ferenczi István

Este unul dintre cei mai mari cercetători ai romanităţii. A crescut sub îndrumarea lui Roska Márton, László Gyula, Méri István dar mai ales a tatălui său Ferenczi Sándor. Alături de arheologia romană nu a abandonat niciodată pasiunea sa pentru ştiinţele geografice-geologice. Prima sa lucrare apare în 1939 despre castrul de la **Tălişoara (Baraolt)**. În 1949 îşi susţine teza de doctorat, în acelaşi an luând locul maestrului său, László Gyula, la Facultatea de Ştiinţe din Cluj. Între 1949-1956 este cercetător la Institutul Academic din Cluj. După ce a fost îndepărtat din motive politice atât de la Institut, cât şi de la Universitate devine "sub observaţie" şef de secţie la Muzeul Naţional al Transilvaniei din Cluj, unde îşi desfăşoară activitatea de cercetare până în 1982 când se pensionează. A condus cercetări, săpături până la sfârşitul vieţii sale. Interesul său deosebit faţă de romanitate în general şi faţă de limesul Daciei în special, dar şi faţă de ghepurile sistemului defensiv de graniţă din evul mediu timpuriu s-au concretizat printr-o activitate imensă prezentată *In memoriam:* îi datorăm peste 300 de titluri, publicaţii[33]. Alături de F. István, la foarte multe cercetări a participat şi fratele său **Ferenczi Géza**, având împreună un număr important de publicaţii. Alături de investigaţiile efectuate pe limesul estic al Daciei Romane, fraţii Ferenczi au contribuit la realizarea celor mai importante săpături arheologice pentru perioada romană şi postromană de la **Sânpaul**[34] (castrul roman; cercetările au fost demarate în 1958), **Odorheiu Secuiesc**[35] (eventualul castru roman, descoperit şi menţionat în 1874[36], a fost doar investigat de mai mulţi romanişti[37], dar încă nu a fost cercetat suficient, motiv pentru care existenţa lui nu este încă certă), **Băile Homorod** (descoperă şi cercetează în anii 1963 şi 1964 două turnuri de pază romane, datate pentru secolele II-III, dar şi o baracă de lemn datată pentru sec. II)[38]. Existenţa certă a acestor două turnuri romane, în opinia noastră, verifică indirect existenţa castrului de la Odorheiu Secuiesc întrucât întotdeuana, la cca 15-20 de km de aceste burguri situate pe limes, se afla şi un castru roman, locul unde staţionau şi soldaţii care asigurau paza permanentă la acestea. După cum ştim, Depresiunea Ciucului nu a intrat în administraţia romană, nefiind inclusă în Dacia sau în Moesia Inferior. În aceste condiţii, dacă nu exista un castru la Odorheiu Secuiesc, soldaţii care asigurau paza în aceste turnuri, proveneau fie de la Inlăceni, fie de la Sânpaul, cele mai apropiate puncte, unde avem certitudinea existenţei castrelor. Or, distanţa prea mare (cca. 45 km) în primul caz, iar în al doilea, atât distanţa (cca. 28 km) cât şi, mai ales, traseul dificil al Pasului Haghimaş, exclud ambele variante.

Ferenczi István şi Géza au întreprins periegheze şi mici sondaje pe linia turnurilor de pază şi semnalizare destinate apărării graniţei şi a zonei salifere Praid şi Mărtiniş[39] (cea mai bogată localitate în izvoare de apă sărată din România), descoperind, în afară de cele două turnuri de pază menţionate şi turnurile situate în apropierea localităţilor **Păuleni** şi **Ocland**[40].

Székely Zoltán

A lucrat 63 de ani la Muzeul Naţional Secuiesc din Sf. Gheorghe, instituţie pe care a condus-o 42 de ani din cei 127 de ani de existenţă şi putem afirma că o jumătate de secol a fost cercetătorul numărul unu al zonei. Activitatea lui arheologică are un caracter enciclopedist; din lipsă de specialişti pe epoci istorice, Z. Székely a efectuat săpături care se extind din Preistorie până în Evul Mediu. După ce îşi termină studiile la Cluj şi Budapesta, în 1943 îşi susţine teza de doctorat cu un studiu de cercetare a castrului de la Comalău[41] (astăzi, după cum am arătat, existenţa castrului este contestată). Cele mai importante săpături ale obiectivelor romane sunt castrele de la **Sărăţeni**[42], **Comalău**[43] (cercetările sunt efectuate în perioada celui de-al doilea război mondial) **Boroşneul Mare**[44], **Inlăceni** (primele cercetări restrânse sunt efectuate în anii 1946, 1947[45], iar din 1950 săpăturile sunt coordonate de M. Macrea, Z. Székely şi I. I. Rusu fiind principalii colaboratori[46]), **Olteni**[47] (primele sondaje sunt efectuate în anii 1947 şi 1949 când se confirmă cert existenţa castrului; cercetările sunt reluate între anii 1968-1970. Ultimele cercetări ale castrului sunt efectuate între 1987-1988).

Activitatea lui compexă este verificabilă prin cele 173 de publicaţii ale sale[48], fiind şi coautor al Repertoriului Arheologic al Judeţelor Alba (1995) şi Covasna (1998). Meritele lui au fost recunoscute primind titlul de Doctor docent. A trecut în nefiinţă în acelaşi an, 2000, cu colegul său de breaslă Fernczi István, amândoi luând cu ei comoara cunoştinţelor, informaţiilor numai de ei ştiute (cunoscându-i personal, am constatat că multe dovezi despre romanitatea din estul Transilvaniei erau doar la nivelul informaţiilor deţinute de ei). Székely Zoltán a beneficiat de ajutorul arheologilor de la muzeul din Sf.

Gheorghe: **Cserey Zoltán, Kozák Albert, dr. Székely Zsolt, dr. Bartók Botond.**

Recent, în decembrie 2006, prin contribuţia fiului său, Székély Zsolt, a fost lansată la Sf. Gheorghe lucrarea *Székely Zoltán – corespondenţă arheologică,* o lucrare care, printre altele, demonstrează şi condiţiile în care se făceau cercetările arheologice din perioada comunistă.

Szilágyi István

Este unul dintre cei mai apreciaţi specialişti de epigrafie. A efectuat, de cele mai multe ori în colaborare, mai multe săpături arheologice prin care au fost vizate şi obiective romane şi post-romane din estul Transilvaniei, însă contribuţia lui pentru cercetarea romanităţii o reprezintă sinteza (poate fi considerată şi un tratat pentru vremea respectivă) despre sistemul de fortificaţii din Dacia[49], lucrare în care prezintă atât castrele romane din Dacia, cât şi cărămizile ştampilate militare (*terra sigillata).* Este prima lucrare de acest gen pentru Dacia Romană.

Zrinyi András

Lucrând o perioadă considerabilă la Muzeul Judeţean Mureş, în afara obiectivelor preistorice şi medievale a adus un aport substanţial şi în cercetarea romanităţii din această zonă. În primul rând, menţionăm săpăturile ample, în colaborare cu M. Grozav, la castrul de la Brâncovenești între anii 1970-1987: cunoaşterea dimensiunilor şi a fazelor de construcţie a castrului, a aşezării civile, a sistemului defensiv al limesului dacic[50]; apoi publicarea tezaurului monetar de la Găleşti (Sâvăsii)[51].

Încheiem această prezentare cu istoricii **Benkő Elek** şi **Molnár István** care reprezintă Muzeul din Cristuru Secuiesc. Benkő Elek a realizat de curând o lucrare de topografie arheologică[52] de un nivel ştiinţific ireproşabil, foarte apreciată de către specialişti, despre *Scaunul Cristuru*, iar lui Molnár István, în privinţa cercetării romanităţii, îi datorăm în primul rând cunoaşterea uneia dintre cele mai importante tezaure monetare romane, cea de la Sălaşuri[53].

În prezentarea noastră nu am putut include integral numele tuturor cercetătorilor maghiari ai romanităţii din Transilvania, însă credem că cei amintiţi sunt îndeajuns pentru a constata că o parte esenţială a cercetării acestei perioade istorice i se datorează acestor oameni de ştiinţă cu un profesionalism exemplar.

Bibliography

1. Orbán Balázs, *The Szeklerland Describe*, I-IV, Buda, 1869-1873.
2. Kővári László, *The antiquities of Transylvania*, Cluj, 1892.
3. Vass József, *Transylvania under Roman dominion*, Cluj, 1892.
4. Torma Károly, *Epigraphic and archaeological repertoire of Dacia*, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1880.
5. Téglás Gábor, *Studies about military organization in south east of Dacia*, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1901.
6. Király Pál, *Dacia Provincia Augusti,* I-II, Nagybecskerek, 1893-1894.
7. Ornstein József, *Roads in Dacia after geographer in Ravenna*, in *Archaeological Notice*, Budapest, 1897.
8. Cserni Béla, *Year history, archaeological and natural sciences of the White County Down*, Gyulafehérvár, 1890; 1891; 1892; 1894; 1895; 1896; 1897; 1899; 1902; 1904; 1908.
9. Finály Gábor, *Explanation of mural map entitled Hungary under Roman dominion*, Budapest, 1912.
10. Buday Árpád, *Roman Era in Transylvania earth*, Budapest, 1936.
11. C. Daicoviciu, Ferenczi Sándor, *Dacian settlements in Orăştie Mountains*, Bucureşti, 1951.
12. Roska Márton, *Repertoires Archeology of Transylvania*, Cluj, 1942.
13. Paulovics Isván, *Eastern limes of Dacia and so-called „Dacian silver treasures" problem,* Cluj, 1944.
14. Ferenczi István, 273 titles in *Nova Universitatis Quinqueecclesiensis,* XX, Pécs, 1996; idem, 34 titles in *ACTA 2000,* vol.I. Sf. Gheorghe, 2001.
15. Bucur Mitrea, *Doctor docent Zoltán Székely to 80 years*, in *SCIVA*, I, T. 43, 3, Bucureşti, 1992.
16. Szilágyi István, *The point guard of military system of Dacia and the military bricks stamped*, in *Dissertationes Pannonicae*, II, 21, Budapest, 1946.
17. Benkõ Elek, The Archaeological Topography of Keresztúr-Szék in the Middle Ages, Budapest, 1992.

Note:

1.Benkő József, *Transilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus*, Vindobonae, 1781.
2. Bartalis O. , *Ortus et occasus imperii Romanorum in Dacia Mediterranea*, Pojonii, 1787.
3. Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása,* I-IV, Buda, 1869-1873.
4. E. Jakab, *Kolozsvár története,* Buda, 1870.
5. E. Jakab, L. Szádeczki, *Udvarhelyvármegye története a legrégibb időktől 1848-49-ig*, Budapest, 1901.
6. Kővári László, *Erdély régiségei*, Pest, 1852; Idem, *Erdély régiségei és történelmi emlékei*, Cluj, 1892.
7. Vass József, *Erdély a rómaiak alatt, kutfők nyomán*, Cluj, 1892.
8. Torma Károly, *A limes dacicus felső része*, 1880.

9. Idem, *Repertorium Dacia régiség – és felirattani irodalmához*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880.
10. Idem,V. articolele din: *Erdélyi Múzeum Egylet évkönyvei*, I, 1861*; Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei*, XI,1863; XII, 1864; XXX, 1880.
11. Téglás Gábor, *Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről,* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901.
12. Idem, V. articolele din: *Archeologiai közlemények,* Budapest, XIX, 1895; *Erdélyi Múzeum,* Kolozsvár, 1896, 1900, 1902; *Akadémiai Értesitő,* Budapest, 1907.
13. Idem, *Tanulmányok a Rómaiak dáciai aranybányászatáról*, I-II, Budapest, 1889-1891.
14. Idem, V. articolele din *Erdélyi Múzeum,* Kolozsvár, 1888; 1889.
15. Idem, *Hunyadvármegye története*, Budapest, 1902.
16. Király Pál, *Dacia Provincia Augusti,* I-II, Nagybecskerek, 1893-1894; Idem, *Apulum,* Kolozsvár, 1889.
17. Ornstein József, *Zur Bestimmung der Grenzen Daciens in Siebenbürgen*, Szamosújvár, 1898.
18. Idem, *A ravennai geograaphus ismeretlen dáciai útvonala*, în *Archeologiai Értesitő*, Budapest, 1897.
19. A. Marsigli, D*anubius Pannonico – Mysicus I-IV*, Amsterdam – Haga, 1726.
20. Cserni Béla, V. articolele din: *Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudomány évkönyve,* 1890; 1891; 1892; 1894; 1895; 1896; 1897; 1899; 1902; 1904; 1908; *Erdélyi Múzeum –Egylet vándorgyülésének emlékkönyvei,* Cluj, Nr. 7, 1913; Cserni Béla, K. Herepei, *Alsófehérvármegye monográphiája,* vol. II, partea I: *Alsófehérvármegye történelme*, Aiud, 1901.
21. Idem, V. articolele din: *Múzeumi és könyvtári értesitő,* Budapest, Nr. 6, 1912; *Archeologiai Értesitő,* Budapest, Nr. 32, 1912; Nr. 33, 1913.
22. Cserni Béla, K. Herepei, *op. cit.,* vol. I-II.
23. Finály Gábor, *Magyarország a rómaiak alatt cimű falitérkép magyarázata*, Budapest, 1912.
24. Buday Árpád, V. articolele din *Dolgozatok-Travaux. Dolgozatokaz Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából, Cluj*, VII, 1917.
25.*Ibidem.*
26. Idem, *Erdély földjének római kora,* Budapest, 1936.
27. C. Daicoviciu, Ferenczi Sándor, *Așezările dacice din Munții Orăștiei,* București, 1951.
28. Ferenczi Sándor, *Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice de la Cristești,* în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania*, Cluj, 1926-1928.
29. Idem, *Raport asupra unei excursii arheologice în jud. Trei-Scaune*, în *op. cit*., 1929.
30. Idem, *Az egykori Kászonszék régészete*, Cluj, 1938.
31. Roska Márton, *Erdély régészeti repertóriuma*, Cluj, 1942.
32. Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák"-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
33. Ferenczi István, 273 titluri în *Specimena Nova Universitatis Quinqueecclesiensis,* XX, Pécs, 1996; idem, 34 titluri în A*CTA 2000,* vol.I. Sf. Gherghe, 2001.
34. G. și Șt. Ferenczi, *Materiale,* 7, 1961, P. 401-404; idem, *Sargetia,* 7, 1970, p. 59-78.
35. Frații Ferenczi au semnalat ruinele a două turnuri de pază romane (V. *ActaMN,* 15, 1978, p. 92-92) sondate în 1984. Datorită faptului că nu s-a găsit material arheologic nu putem afirma că este vorba de turnuri romane, chiar dacă într-una din situații au fost găsite blocuri de piatră nefasonate (V. *RepArhH*R., p. 170).
36. C. Gooss, *AVSL*, 12, 1874, p. 173-175; idem, *Chronik.*, p. 116; G. Téglás, *AK,* 19, 1895, p. 39-41 (Goss a văzut ruinele și a consemnat descoperirile crezând că este vorba de ruinele unei terme romane deoarece s-au găsit numeroase tuburi de conductă. De aceeași părere a fost și Téglás, care în 1874 a făcut și câteva sondaje).
37. După Goss și Téglás, **M. Macrea** (*SCIV,* 2,1,1951, p. 303-306), **D. Protase** (*SCN*, 2, 1958, p. 491; *Dacia, N.S*., 1, 1957, p. 507-508), **D.Tudor** (*Materiale,* 2, 1956, p. 611; *Orașe,* p. 276**), M. Moga** (*ActaMN,*7, 1970, p. 141-143), **I.I. Rusu** (*SCIV,* 23, 1972, p. 74), **K. Horedt** (*Dacia,* 21, 1977, p. 256-268), **I. Piso** (*ZPE,* 56, 1984, p. 285) au efectuat diferite investigații și au publicat materialele descoperite, majoritatea susținând existența castrului.
38. V. rezultatele acestor săpături în Ferenczi I., Géza., *Săpături arheologice cu caracter informativ executate între anii 1962-1965 de Muzeul din Odorhei,* în *StMat,* II, Tg. Mureș, 1967, p. 33-59.
39. *Ibidem*; Ferenczi I*, Considerații de ordin arheologico-istoric privind importanța depresiunii Ciucului în epoca romană și post romană*, în *Acta Harghitensia,* Miercurea Ciuc, 1980, p. 23-31.
40. *Ibidem,* p. 41-45.
41. Z. Székely, *A komollói erődített római tábor*, Kolozsvár, 1943.
42. Idem, *Materiale,* VII, 1961, p. 185-186 (descrie sumar castrul și cărămizile descoperite), idem, VIII, 1962, p. 332-336 (planul castrului), idem, *Aluta*, I, 1969, p. 60-83 (considerații generale).
43. Z. Székely, *A komollói erődített római tábor*, Kolozsvár, 1943; Idem, *Aluta*, 1, 1969, p. 17-19.
44. Idem, *ErdMuz*, 1944, p. 485-6; idem, *Jegyzetek*, p. 28; idem, *Almanah*, p. 24-28; idem, *SCIV*, 14, 1, p. 165.
45. Idem, *Jegyzetek,* p. 39-43; idem, *ÉvkSztgyM.,*1955, p. 37-38; idem, *Almanah Sf. Gheorghe,* p. 31-40;
46. M. Macrea, *SCIV*, 2, 1951, p. 304-304; idem, *SCIV,* 8, 1957, p. 220-239; I. I. Rusu, *EmlKel.,* p. 532-539; idem, *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 361; Z. Székely, *SCN,* 2, 1958, p. 472; idem, *Materiale,* 5, 1959, p. 242; M. Macrea, *OmCD.,* p. 339-342
47. Z. Székely, *Almanah*, 16, p. 28-31; idem, *Jegyzetek*, p. 29; idem, *SCN* , 3, 1960, p. 558, nr. 10; idem, *Materiale,* 8, 1962, p. 331-338; idem, *Cumidava,* 4, 1970, p. 51-52; idem, *Apulum*, 9, 1971, p. 137; idem, *Materiale*, 10, 1973, p. 221; idem, Aluta, 10-11, 1978-79, p. 55-75; idem, *ArhMold.*, XVI, 1993, p. 279-282; idem, *Com.Arch.Hung.*, 1993, p. 47-55; idem, *Angvstia,* I, 1996, p. 90; idem, *RevMuz.nr. 1*, 1991, p. 25-28; idem, *Cumidava,* XV-XIX, 1990-1994, p. 18-20.
48. Székely Zoltán, 137 titluri în *SCIVA, I, T.43,3,* București, 1992 de Bucur M., *Doctor docent Székely Zoltán la 80 de ani;* idem, 22 titluri în *ACTA 1997,* vol. II, Sf. Gheorghe; idem, 14 titluri în *ACTA 2000,* vol. I, Sf. Gheorghe.
49. Silágyi István, *A dáciai erődrenszer helyőrségei és katonai téglabélyegek, Dissertationes Pannonicae*, II, 21, Budapest, 1946.
50. Zrinyi András, V. prezentarea în detaliu a săpăturilor din anii 1970-1975 în *Marisia,* V, 1975.
51. Idem, V. *Tezaure,* Nr. 40.
52. Benkő Elek, *A Középkori Keresztúr-Szék Régészeti Topográfiája*, Budapest, 1992.
53. Molnár István, Winkler I., Tezaurul de monede romane de la Sălașuri, în Acta Museum Napocensis, 2, 1965.